

ЗЕРКАЛЬ

Микола Миколайович,

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри історії

Миколаївського національного

університету імені Василя

Сухомлинського

nikolaizerkal@gmail.com

ORCID:0000-0003-2424-1071

(м. Миколаїв)

МІГРАЦІЙНІ ХВИЛІ МОЛДОВАН НА ТЕРЕНАХ ПІВНІЧНО-ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено історичному аналізу міграційних процесів серед представників молдавського етносу з часу виникнення державності і по сьогоднішній день. Автором визначено і обгрунтовано факт існування трьох хвиль міграції молдаван в Північне Причорномор'я. Зроблена спроба прослідкувати передумови та форми і зміст міграційних процесів, вплив зовнішніх чинників. В тексті статті окремо приділено увагу історіографічному огляду існуючої наукової та джерельної бази як серед українських, так і інших історичних шкіл. Важливим аспектом статті є аналіз історичних передумов в яких відбувались міграції молдавського етносу щодо зовнішньополітичних чинників, а також внутрішньоекономічних процесів в суспільстві. Піднімається питання збереження національної ідентичності молдавського етносу на території інших країн. Підкреслюється відмінність перших двох хвиль міграції порівняно з останньою, яку триває і по теперішній час. В умовах випробування цивілізації карантинном гостро постає питання

зворотньої інтеграції етнічних молдован, які змушені повернутись на батьківщину і відчутти нашарування культурного впливу інших держав під час трудової міграції. Особливості культурного середовища батьківщини і мігрантської спільноти.

У висновках зазначено, що перші дві хвилі міграції носили характер переселення на постійне місце проживання з інтеграцією до культурного, мовного та державного середовища. Остання третя хвиля носить характер тимчасової трудової міграції молодого покоління з метою покращення економічного становища і наступного повернення до батьківщини. Відбувається процес загострення демографічних проблем і здійснюються спроби шляхом реформ знайти вихід із складного економічного, культурного та соціального становища. Піднімається питання актуальності подальшого дослідження історії міграційних хвиль і особливостей сучасного світу, потреби більшого втручання в життя населення з боку держави для збереження етнічної ідентичності та збереження історичних традицій та культури молдавського етносу зокрема.

Ключові слова: *міграція, ідентичність, культурна інтеграція, ЄЕС, молдавани, державність, економічне становище.*

HISTORY OF MIGRATION FLOWS OF ETHNIC MOLDOVANS TO THE NORTH-BLACK SEA REGION: CAUSES AND CONSEQUENCES

The article is devoted to the historical analysis of migration processes among the representatives of the Moldovan ethnic group from the time of statehood to the present. The author identifies and substantiates the fact that there are three waves of Moldovan migration to the Northern Black Sea. An attempt was made to trace the preconditions and forms and content of migration processes, the influence of external factors. The article focuses on the historiographical overview of the existing scientific and source base among Ukrainian and other history schools. An important aspect of the article is the analysis of the historical backgrounds in which migrations of the Moldovan ethnic group took place in relation to foreign policy factors, as well as internal economic processes in society. The question of preserving the national identity of the Moldovan ethnic group in the territory of other countries is raised. The difference between the first two waves of migration is compared with the last one, which continues to this day. In the context of the quarantine test of civilization, the issue of the reintegration of ethnic Moldovans, who are forced to return to their homeland and feel the stratification of the cultural influence of other states during labor migration raises, features of the cultural environment of the homeland and the migrant community.

The findings indicate that the first two waves of migration were of a resettlement character with integration into the cultural, linguistic and state environments. The last third wave is the character of temporary labor migration for the younger generation in order to improve their economic situation and return to their homeland. A process of exacerbation of demographic problems is underway and attempts are being made to reform the difficult economic, cultural

and social situation through reforms. The issue of relevance of further study of the history of migration waves and features of the modern world, the need for greater intervention in the life of the population by the state to preserve ethnic identity and preserve the historical traditions and culture of the Moldovan ethnic group in particular.

***Keywords:** migration, identity, cultural integration, EEC, Moldovans, statehood, economic status.*

МИГРАЦИОННЫЕ «ВОЛНЫ» МОЛДАВАН В СЕВЕРО-ПРИЧЕРНОМОРСЬКОМ РЕГИОНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Статья посвящена историческому анализу миграционных процессов среди представителей молдавского этноса со времён возникновения государственности и по новейшее время. Автором на историческом материале выделяются три «волны» миграций, определяются особенности причин и направлений движения молдаван на территорию сопредельных государств. В тексте статьи достаточно большое внимание уделяется историографическому анализу научной и источниковой базы как среди украинских, так и зарубежных исследователей. Важным аспектом статьи выступает анализ исторических условий в которых происходили миграции. Поднимается вопрос сохранения национальной идентичности молдавского этноса на территории других государств. Автор особое внимание уделяет анализу отличий «волн» миграции молдаван в прошлом и сегодня.

В выводах указывается, что первые две «волны» миграции носили характер переселения на постоянное место проживания с интеграцией в культурную, языковую и государственную среду. Последняя третья «волна» носит характер временной трудовой миграции молодого поколения с целью улучшения своего экономического положения и последующего возвращения на родину.

***Ключевые слова:** миграция, идентичность, культурная интеграция, ЕС, молдаване, государственность, экономическое положение.*

3 грудня 2020 р. життя в умовах коронавірусу та карантину змусило людей замислитись над багатьма проблемами і одна з них: міграційні процеси на території Євросоюзу в критичних умовах та історичні цивілізаційні наслідки. Проблема міграційних потоків етнічних груп традиційно знаходилась в полі зору науковців і лише сьогодні ми зустрілись з тим, що трудові, туристичні та інші групи етносів змушені примусово повертатись на традиційні історичні території свого існування, а можливі наслідки цих подій ніхто не намагається проаналізувати з історичної точки

зору, адже подібні процеси людство вже переживало. Точних аналогій в історичному минулому шукати не слід, але певні спільні риси ми можемо дослідити на прикладі невеликої етнічної групи – молдаван. Молдавани відносяться до тих етнічних груп, які мали суттєвий вплив на розвиток європейської цивілізації з багатьох чинників. Незаперечним є їх внесок у галузях освіти, культури, архітектури, господарства європейського регіону. Вивчення історії молдавської діаспори в історії країн Північного Причорномор'я не набуло поки що гідної реалізації серед науковців, ентузіастів дослідників. Тому дослідження історії міграційних хвиль молдавського етносу на територію країн Північного Причорномор'я потребує створення комплексного наукового історичного дослідження з історії переселення та адаптації молдаван на нових землях, питання адміністративного та церковного устрою переселенців, соціально-економічного та етнічного розвитку у середовищі діаспори.

Нажаль тривалий проміжок часу вивчення історії та етнографії молдавських переселенців з XVIII ст. не проводилось. Сталось це через те, що процес створення власної держави молдаван був складним та повільним. Провідним підходом сьогодні вважається узагальнене визначення карпато-дністровського простору в історіографії та поширення топоніма «Молдова» в Європі.

Слід зазначити, що питання дослідження переселення етнічних молдаван на територію Північного Причорномор'я у XVIII – першій пол. XIX ст. стає предметом певних наукових досліджень, починаючи вже з сер. XIX ст.[7]. Деякі науковці цікавились цією проблемою, але практична зацікавленість нею протягом багатьох років залишалась порівняно низькою. Внаслідок цього, існуючий науковий доробок цієї теми є досить обмеженим.

Метою цього історико-етнологічного нарису є популяризація історичної пам'яті про історію Молдови, інтеграцію молдован на теренах Північного Причорномор'я, форм пристосування до місцевих географічних, кліматичних та культурних умов, традицій інших народів. Також метою

розвідки є визначення основних еміграційних хвиль молдавського етносу на терени Північного Причорномор'я та виокремлення історичних умов, причин, чинників. На підставі дослідження сформулювати узагальнюючі висновки передумов та наслідків.

Хронологічно першим дослідженням історії молдован на теренах країн Північного Причорномор'я можна назвати праці академіка А. Гюльденштедта, опубліковані в «Записках Одесского общества истории и древностей». За формою і змістом це був класичний географічний щоденник-опис. Молдавани-волохи згадувалися, як переселенці-колоністи, які відіграли значну роль в господарському розвитку регіону. Одним із значних науковців-дослідників питань освоєння Новоросії в російській імперській історіографії був А. Скальковський[20]. Він також здійснив велику роботу стосовно оцінки та залучення до наукового обігу великої маси джерельного матеріалу щодо розселення етнічних молдован на Півдні України, а його роботу «О молдавских поселениях в Новороссии» можна назвати першою серйозною розробкою цього питання. А. Скальковський наводив дані про територіальне розселення молдован, стан їх господарства, засновані ними поселення на Півдні України та їхній кількісний склад. Дослідник використовував історичні документи архіву Коша Нової Січі, фактично своєю публікацією ввівши їх у науковий обіг. Проте, попри проведену роботу, окремі дослідники більш пізньої епохи піддавали сумніву достовірність його свідчень. Головним аргументом критиків була суперечність та окремі невідповідності у наведених ним даних, що слід пояснити недосконалістю тогочасної методики обробки статистичних матеріалів. Не менш важливою була робота О. Клауса – «Наши колонии. Опытты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России» [14]. Науковець дав скорочений огляд колонізаційного процесу, який тривав з початку XVIII ст. Етнічні молдавани у цій праці фігурували, як частина загалу «задунайських» поселенців. Робота містила значний обсяг використаного фактичного та офіційного статистичного узагальненого і систематизованого матеріалу,

зокрема кількість етнічних молдаван в колоніях Бессарабії (1821 – 1826 рр.), документальні описи існуючих господарських систем та основних способів ведення виробництва, приділяючи увагу ролі нових колоністів у розвитку регіону в цілому.

Подальше дослідження молдавських переселенців в своїх роботах здійснив Д.І. Багалій. В його праці «Заселення Південної України (Запоріжжя і Новоросійського краю) та перші початки її культурного розвитку» містяться цінні документальні свідчення про шляхи та сам процес переселення, розвиток тодішнього господарського життя та становище молдаван, як підданих Російської імперії [2]. Робота спиралась на значну кількість історичних документальних джерел, певну частину яких було вперше введено до наукового обігу. В 1920–30-х рр. зацікавленість питанням етнічних молдаван зростає, що обумовлювалось геополітичними змінами, які відбувалися в цей період. По-перше, відбулось утворення автономного молдавського державного утворення у складі УСРР. По-друге, тодішній радянський уряд проводив політику коренізації – період певного сприяння національним рухам та національному відродженню народів. По-третє, актуальність теми і поява її нових історичних розробок стали певною відповіддю аналогічним дослідження, які проводилися румунськими вченими та тодішніми молдавськими істориками-емігрантами. Саме ця причина була знаковою, оскільки румунські і радянські дослідники в цей час захищали протилежні історичні концептуальні погляди. Навіть було створено Україно-молдавську комісію при АН УСРР (1928 р.), яка займалася виключно цією проблемою. Результатами її роботи, як джерельною базою, користувався відомий український історик С. Шамрай. Його праця важлива тим, що значна кількість залученого документального матеріалу, взята ним із Дніпропетровського крайового архіву, який пізніше було втрачено в роки окупації Другої світової війни. Наприкінці 1920-х рр. починає роботу В. Шишмарьов – автор комплексної праці щодо молдавських переселенців на територію Півдня України. Повоєнний період характеризувався також

певними науковими дослідженнями. Серед істориків, які займалися проблемою, варто виділити В. Кабузана[11], О. Дружиніну, В. Зеленчука, М. Сергієвського[9]. В своїй роботі О. Дружиніна заявила себе, як авторка низки монографій з історії господарства Півдня України, де значну увагу приділено молдавському етносу. Так в праці «Южная Украина в период кризиса феодализма (1825–1860 гг.)» науковець ретельно досліджує вплив молдавського населення на господарський розвиток південного регіону. Вона задекларувала важливу роль молдаван у розвитку таких галузей сільського господарства, як виноградарство та вівчарство. Дослідниця також, зробила спробу науково оцінити внесок молдаван у промисловий розвиток всього регіону. М. Сергієвський здійснив важливе дослідження молдавської колонізації лівого берега Дністра, ретельно дослідив питання початкової дати цього процесу[18]. Висновок про XVIII ст., як період найбільш масового переселення молдаван визнається більшістю сучасних українських істориків. Цікавою була його дискусія із румунським істориком І. Ністором, який захищав ідею першості молдаван (румун) над іншими народами на території дністровського лівобережжя. Так, М. Сергієвський, дослідивши наведені аргументи опонента, переконливо довів їх хибність. Відомий радянський фахівець з історичної демографії В. Кабузан також здійснив значний внесок в історичні дослідження етнічного складу Півдня України. В своїх монографіях: «Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Поднестровья» та «Народы России в первой половине XIX века. Численность и этнический состав» він приділив значну увагу саме молдавському етносу в регіоні[9]. Автор навів цінні історичні свідчення про молдавське заселення територій лівобережного Подністров'я, звертаючи увагу читачів на військових поселеннях. О. Дружиніна критикувала В. Кабузана щодо точності наведених свідчень, вважаючи їх не зовсім достовірними. Молдавський історик В. Зеленчук також зробив вагомий внесок у дослідження історії українських молдаван. В його праці «Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в.» наводиться низка даних (статистичних

та історіографічних), які стосувались населення українського Подністров'я. Окреме місце в історіографії проблеми молдаван Півдня України займає В. Шишмар'єв, завдяки його фундаментальній праці: «Романские поселения на юге России», над якою він працював у 1928–1957 рр. [5]. Це одна із небагатьох робіт, яка намагається максимально широко дослідити проблему. В своїй роботі він охопив найрізноманітніші аспекти проблеми, починаючи від історичних умов, в яких відбувалась міграція молдаван на територію України і закінчуючи відносинами переселенців із місцевим українським населенням та їх сусідами. В цілому ж соціально-економічний та етнокультурний розвиток українських молдаван висвітлені побіжно.

Публікації радянських істориків нажалі не вирізнялись ретельністю та глибиною висвітлення молдавського етносу на теренах України. Слід лише згадати збірку «Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов», під редакцією Ю. Кондуфора[7]. Українську емігрантську історичну науку питання заселення Півдня України цікавило лише в роботах Н. Полонської-Василенко. В 60-х рр. у Мюнхені видається її праця «Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина», доступ до якої українські історики отримали лише після здобуття Україною незалежності. Серед сучасних українських дослідників цією проблематикою займалися В. Орлик[7], С. Дідик та Т. Кандаурова. Найбільш комплексним дослідженням з питання переселення молдавського народу на територію Півдня України залишається монографія В. Тучинського. В своїх дослідженнях В. Орлик розглянув питання молдавських поселенців на території України у XVIII ст. головним чином акцентуючи увагу лише на питанні поселень, фактично не висвітлюючи інших аспектів. С. Дідик, досліджуючи колонізацію Півдня України, значну увагу приділив Новій Сербії та Новослобідському козацькому полку, в складі яких перебувала основна маса молдавських переселенців на території України у XVIII ст.[5]. В новітній українській історіографії вирізняється монографія В. Тучинського «Молдавани Півдня України з найдавніших часів до початку XX ст.» яка є

комплексним дослідженням різних аспектів життя молдавських переселенців, починаючи з шляхів переселення і до культурного життя[7].

Серед робіт молдавських та румунських істориків слід згадати історичні наукові праці В. Статі та А. Мораря[18]. Монографія В. Статі розглядає історичні умови існування етнічних молдаван на території України від середньовіччя і до утворення Молдавської АРСР в 1924 р. Автором дослідження висвітлюється процес переселення без приділення значної уваги іншим аспектам складного життя переселенців. А. Морар доповнює підходи свого молдавського колеги, але у своїй роботі більше уваги приділив відносинам українських етнічних молдаван із Бессарабією до включення її до складу Російської імперії в 1812 р., Румунською державою, яка створюється в 1859 р. Згадані роботи не можна визначити в повній мірі історично об'єктивними, адже існує дискусійна теорія І. Ністора. Таким чином, проблема молдавської національної меншини Півдня України XVIII – початку XXI ст. неодноразово ставала предметом наукових історичних досліджень. Значну частину досліджень було здійснено російськими та радянськими вченими (до останніх слід віднести і молдавських істориків) [16]. Слід зазначити, що в сучасній російській історіографії не спостерігається значний інтерес до цього питання.

Перше письмове згадування *Terra Moldaviae* міститься в документі королівської канцелярії Угорщини 20 березня 1360 р. Іноземне джерело вперше зазначає цей топонім в літописі Іоанна Кюкюлло в 1382 р. [18].

Тривають дискусії з приводу походження топоніму «Молдова» – від річки до назви країни. Молдовахія, як назва країни, згадується на початку XIII ст. в офіційних документах влахо-болгарського царя Іоанна Келімана Асана (1241–1245 рр.) [18]. В церковних грамотах, народній усній творчості зустрічаються назви Росовлахія, Молдославія. Найбільш звичною та зрозумілою назвою Молдавська земля для європейських історіографічних та політичних кіл було б «*Regno Moldavia sn regnum est dilate*». Так само Молдавська держава названа в булі папи Євгена IV від 3.07.1446 р. – *regno*

Moldavie. Іноземних дослідників вводять в оману той факт, що на польській мові Wolosa означає «Молдова». Українською мовою Волощина, Волошина означає «Молдова»; польською мовою Wolichy(українською волошини) означає «молдовани» [16].

Однією з перших згадок про молдаван на території сучасної Миколаївської області були відомості в 1844 р. А. Скальковського в «Записках Одеського товариства історії та старожитностей» [20]. В подальшому окремих досліджень з тематики молдавського етносу не було.

Впродовж II-III ст. на території між Дунаєм та Мурешем виникає біля 400 поселень, будуються шляхи, укріплення тощо [18]. Під впливом постійних нападів вільних даків та мігруючих з півночі готів римський імператор Ауреліан залишає римську Дакію в 271 р. [14]. Наступні часи свідчили про постійні міграційні процеси різних етнічних груп які не лише приходили на ці території, а також активно інтегрувались в місцеве життя, культуру. В IV ст. біля Дністра з'являються слов'яни, які фактично здійснювали взаємообмін етнічними цінностями з місцевим автохтонним населенням. Занепад Римської Імперії дав поштовх для етнонаціональних процесів у регіоні. Слов'яни-землероби мешкаючи поруч з східнокарпатським романізованим населенням здійснили значний вплив на життя протомолдован [68]. В IX–X ст.. Болгарська держава контролювала землі між південними Карпатами та Дунаєм. Як вважає частина молдавських істориків саме волохи асимілювали слов'ян, поширивши серед них свою мову романського походження. Період з XI – початок XIV ст. східнокарпатські романи, прашури молдован був часом «бездержавності». В XIV ст. (1359 р.), коли виникає держава в великій кількості історичних джерел згадується плем'я молдован, яке характеризувалось етнічною самосвідомістю. Час виникнення та змістовне навантаження етноніму молдован і по сьогодні викликає певні дискусії серед фахівців істориків [17].

Аграрне спрямування економіки вимагало нових ринків збуту виготовленої продукції. Наприклад до Львову, Кракова, Пскова та інші міста

вивозились: коні, бики, вівці, вино, мед, віск, риба, необроблені шкіри тварин. Саме в цей час почала налагоджуватись транзитна торгівля територією Молдови. Штефан III навесні 1458 р. підтвердив низку привілеїв брашов'янам. Окремо слід згадати привілеї бюргерам та купцям зі Львову 25 січня 1463 р.: знімались обмеження з часу та обсягів торгівлі [18]. Важливим було те, що молдавські торгові привілеї не лише визначали таксу за експортно-імпортними операціями, а також за транзитом та реалізацією, також ретельно регламентували торговельні шляхи, місця складування, а також розрахункову валюту.

Вкрай цікавим для професійних істориків став той факт, що в XV ст. молдавська історіографія представлена надзвичайно широким колом історичних джерел, причому дуже багато з яких були написані з замахом на міждержавний рівень: Молдавсько-литовський літопис, Молдавсько-польський літопис, Молдавсько-руський літопис. Написання власних історичних джерел на інших мовах стало оригінальним винаходом молдавської історіографії і забезпечило поширення інформації на теренах інших країн про Молдавію. Як вважають молдавські історики, перші історіографічні роботи були написані з врахуванням відповідного досвіду сусідніх, більш давніх країн. Більшість перших літописних творів зазначали важливу роль молдавського етносу, як стіни яка захищає Європу від «невірних».

З 1538р. Молдова потрапила у підпорядкування Оттоманської імперії і першим призначеним господарем був Штефан Лекусте (1538-1540рр.). Країні переживала складні часи як з економічного, так і політичного боку. Подальший тривалий період в історії Молдови престол переходив з одних в інші руки і страждав, як і завжди, простий люд. Нові господарі приходили з Польщі, Валахії, Угорщини, Туреччини. В історичний період «постштефанський» залишилися традиційні галузі економіки: землеробство та скотарство. Повільно розширювались види культивованих сільськогосподарських культур. Ремісники почали об'єднуватись в спілки

(бресле), налагоджували торговельні зв'язки для збуту виготовленої продукції в Трансільванії (Брашов, Бистриця, Сібіу), Польщі (Львів, Камениця, Снятин), Туреччиною. В XVI–XVII ст. виноградники набувають поширення на землях Молдови. В письмових джерелах згадувались такі сорти, як фетяска, граса, галбена.

На початку XVI ст. молдавські землі потрапляють в коло територіальних інтересів, крім Туреччини, ще Литви, Польщі, Росії.

Таким чином, першу велику міграційну хвилю можна визначити початком XVII ст. Сучасні молдавські історики в своїх дослідженнях доводять факт, що на початку XVII ст. (1607 р.) в документах згадуються молдовани, які займалися різними промислами оселялись між Дністром та Дніпром, вступали в лави козацьки сотень, відігравали певну роль під час загальних самоврядних органів Запорізької січі [14]. Так починалась поступова міграція молдован на українські землі. Наприклад в літописах зазначається, що на захід від Дніпра наприкінці XVIIст. в поселеннях виготовляли вино, вирощували худобу і мешкали в низ болгари, волохи(молдовани), мультяни, євреї та ін. Так в селі Білявка де стояла християнська церква нараховувалось 100 подвір'я і мешкали там болгари та волохи(молдовани), в селі Ташлик на Дністрі також мешкали болгари та волохи(молдовани) але тут нараховувалось вже 200 подвір'я [16]. Таким чином слід зазначити, що на землях на захід від Дніпра мешкало поліетнічне населення в достатньо великих поселеннях східнороманського походження: волохи, мунтень, болгари та ін.

Після перемоги Петра I під Полтавою над шведами(1709 р.), військових операцій під Азовом, в Криму, на Лівобережжі Дніпра, Прутської компанії Оттоманська Порти усвідомила загрозу для себе зі Сходу [3]. Почав розгортатись національно-визвольний рух серед пригноблених народів: болгар, хорватів, валахів, сербів, молдован. Господар Молдови Д. Кантемір відкрито переходить на бік Росії і тоді османи змінюють свою політику щодо Молдови і переходять до прямого керівництва за допомогою своїх васалів

грецького походження з стамбульського кварталу Фанар. Звідси і походить назва нового встановленого османами режиму в Молдові фанаріотський. З 1711 р. по 1812 р. на троні Молдови змінилось до 30 фанаріотів [5]. За цей час лише 14 років Молдова знаходилась під російським військовим управлінням. Фактично запроваджувалась політика інтеграції нових земель, тобто запроваджувалась нова освітня система, система органів влади та управління, нова мова окупантів, культурні традиції та образотворчі стилі, що викликало невдоволення місцевого населення і мовчазний спротив місцевих господарів. Впродовж 274 років Молдова знаходилась в умовах зовнішньої ізоляції, як в культурному, так і в економічному, політичному та науковому аспектах.

Усвідомлення економічної і політичної кризи спричиняє запровадження в роки правління К.Маврокордата (1741–1743 рр., 1748–1749 рр.) реформ [18]. Переформатуванню була піддана система правлячого класу, податкова реформа скасовувала податок на майно і запроваджувала єдиний податок на платника податку в 105 парале, адміністративна реформа запроваджувала управління цинутами ісправниками [10]. В релігійній сфері відтепер церква підпорядковувалась державі. Незважаючи на запроваджені реформи становище більшості населення залишалось жахливим і почали посилюватись міграційні процеси серед молдован, які переселялись за Дністер, в тому числі і на південноукраїнські землі. Слід зазначити, що з 1792 р. південно-східний кордон Російської імперії було встановлено по Дністру [18].

Подальший перебіг історичних подій суттєво змінює міжнародні умови на Балканському півострові. В період з 1735 р. по 1739 р. відбувається російсько-турецька війна, відтепер відбувався перерозподіл територій Північного Причорномор'я. Петро I намагався розширити свою країну до Кримського півострова, на Кавказ, Подніпров'я. В жовтні 1735 р. Росія розпочинає військові дії проти татар в Криму. В квітні 1736 р. оголошує війну Туреччині, а в 1737 р. і Австрія оголошує війну Туреччині. Війна

розгорталась достатньо цікаво, перш за все тому, що в складі російських військ були офіцери етнічні молдовани Константин та Дімітріє Кантемір, сини господаря Молдови Антіоха Кантеміра. 28 серпня 1739 р. російська армія біля містечка Стеучень(Західна Молдова) перемогла турків, а 30 серпня 1739 р. взяла Хотин [9]. 12 вересня 1739 р. армійський корпус під командуванням Д. Кантеміра увійшов до Ясс, столиці Молдови [18]. Керівництво та церковні ієрархи звернулись до російського головнокомандувача з пропозицією прийняти Молдову під захист Росії. Розгортання військових процесів на молдавському напрямку було у тісному зв'язку з іншими напрямками компанії в цілому. Внаслідок низки поразок союзниці Росії Австрія укладає 12 вересня 1739 р. сепаратний мир з Туреччиною [2]. Важелі військових сил відтепер були не на користь Росії і тому цар змушений був піти на укладання не вигідного миру.

5 вересня 1739 р. генерал Мініх укладає з «депутатами станів» «конвенцію» за умовами якої Молдова оголошується незалежною під протекторатом Росії [18]. Ставлення до населення змінилось і тепер замість дружніх стосунків спостерігалась типова окупаційна політика переможця до переможеного. Молдовські історики зазначають, що під час російської окупації на чолі з німецьким генералом Мініхом молдавське населення було пригнобленим, а попередня «конвенція» взагалі скасована.

Туреччина не могла сприйняти своїх поразок і територіальних втрат, а тому 6 жовтня 1768 р. оголошує війну Росії, яка тривала до 1774 р. Вирішальні бої відбувались влітку 1770 р., коли турецькі війська на чолі з Халіл-пашой перетнули Дунай. На річці Ларга російська армія(генерал П.Румянцев) разом з декількома волонтерськими загонами молдаван 7 липня 1770 р. розгромили татарські орди кримського хана Каплан-Гірея. 21 липня 1770 р. біля озера Кагул (біля Вулкенешть) російські війська під командуванням П. Румянцева розбили турецьку армію знову. Після цього в вересні 1770 р. були здобуті фортеці Бендер, Ізмаїл, Кілія, Аккерман і військові дії перемістились на територію Болгарії. Враховуючи наполягання

Австрії Росія змушена була зупинити подальше просування своїх військ і уклала 21 липня 1774 р. Куйчук-Кайнарджиський мир [5]. Цей документ містив сприятливі для Молдови та Валахії умови, зокрема господарі могли бути призначеними/заміненими лише і за згодою Росії, чітко визначались розміри податків Порті, проголошувалась амністія молдавським волонтерам, які воювали на боці Росії, а російські війська зобов'язувались залишити Валахію та Молдову. На трон Молдови вступив знову фанаріот Грігоре II Гіка. Внаслідок вимог королеви Марії-Терезії з 1774 р. по 1920 р. північ Молдови (Буковина), землі до яких входили Сучава, монастирі Путна, Сучава, Молдовиця, Хумор, Воронеж, Редеуць та область Чернеуць до Ноуа Суліца знаходились під владою Габсбурської імперії, а з 1867 р. Австро-Угорщини. Наступні російсько-турецькі війни принципово ситуацію для населення Молдови не змінили (1787–1791 рр., 1806–1812 рр.) [10]. В російських арміях традиційно було досить багато молдаван і навіть наприкінці XVIII ст. формувались окремі військові частини з національними командирами.

За умовами Яського мирного договору 29 грудня 1791 р. між Російською імперією та Оттоманською Портою кордон між державами встановлювався по річці Дністер, тобто сучасна Очаківська, Миколаївська і Херсонська області (Катеринославська, Таврійська і Херсонська губернії) утворювали Новоросію і було розпочато політику сприяння міграції сусідніх народів на вільні землі [2].

Цей історичний період слід виділити, як другу велику хвилю міграції етнічних молдаван до країн Північного Причорномор'я.

На відміну від молдавських поселень Слав'яносербії (на схід від Дніпра), молдовани оселялись недалеко від батьківщини і продовжували підтримувати зв'язок. Можна виділити два основні напрямки заселення територій між Бугом та Дністром етнічними молдаванами: перший – з заходу відбувалась колонізація за власним бажанням людей в пошуках кращої долі і можливості тривалий час не сплачувати податки, а отже і отримати

можливість власною працею покращити матеріальне становище всієї своєї родини. Другий напрямок зі сходу, з лівого берега Бугу та з лівобережжя Дніпра. Справа в тому, що за наказом імператриці місцеве населення повинно було залишити території щоб створити сприятливі умови для переселенців і усунути конкуренцію. Саме такі вимушені переселенці і заснували біля Очакова слободи Голта на Бузі, Криве Озеро, Ясеневе, Гольма, Перельоти на річці Кодима, Гидирим і Анань на Тілігулі. В цілому в Очаківському краї нараховувалось в 1791 р. біля 19000 чоловік населення, серед яких в окремих населених пунктах кількість молдован доходила до 49,8% [18].

На користь значного відсотку молдован серед колоністів свідчить також той факт, що землі Очаківського краю знаходились під духовним управлінням молдавських митрополитів.

Відповідно з декретом 26 січня 1792 р. губернатор Катеринославського краю залучаючи іноземний елемент надавав перевагу молдавським боярам, які перейшли на бік Росії. Наприклад 26 бояр і чиновників, які отримали між Дністром та Бугом землі площею 260000 десятин після 1792 р. заснували 20 сіл та низку хуторів на берегах річок Куяльник, Барабой, Кучурган, Ягорлик та Свиняча Балка, в які було заселено приведені з собою 1000 молдаван [7]. Зрозуміло, щобугсько-дністровські території, анексовані за Яським миром, колонізувались не лише східнороманськими народами – молдованами, валахами(мунтенцями) чи південними слов'янами – сербами, болгарами, македонцями, чорногрями та іншими. До Очаківської області було переселено значну кількість запорозьких козаків (Слобозія, Паркань, Тернівка, Суклея, Карагаш, Біляєвка та ін.).

Міграційні процеси призвели до того, що в середині XIX ст. на території бувшої Очаківської області та Херсонської губернії більшість складала українці і відразу за ними йшли молдовани. Цікавим є той факт, що за даними В.С. Зеленчука на поч. XIX ст. в уїздах Анан'єв та Тираспіль Херсонської області 26 молдавських бояр отримали території загальною

площею 260 тисяч десятин де заснували 20 сіл з поліетнічним населенням: спільно мешкали молдовани, росіяни, українці, євреї та ін. [12].

В 1812 р. на Лівобережжі Дністра мешкало більше 100000 молдован. За даними перепису 1897 р. в Херсонській губернії нараховувалось 147000 молдован, в Подільській 27000, тобто всього в обох губерніях нараховувалось 174000 молдован. В умовах перерозподілу зон впливу між провідними країнами Європи в ХІХ ст. територія Молдови стала предметом торгів і взаємообміну. Головна трагедія Молдови і молдован полягала саме в тому, що ніхто не опирався процесу розподілу держави на клаптики між імперіями габсбургів та російської. Цікавим було також те, що на анексованих Росією територіях на три роки населення було звільнено від сплати податків, а чоловіків не мобілізували до армії. Царський уряд намагався продемонструвати нову модель управління – християнську, толерантну, соціальну, духовну, а з іншого боку намагались відірвати приєднане населення від своїх історичних джерел, від своєї батьківщини, стерти пам'ять про Молдову, зокрема запровадження нової назви – Бесарабія («Правила тимчасового правління Бесарабії», 1813 р.).

Надзвичайно насиченим подіями був період 1917 – 1940 рр., коли набуло нового значення національно-визвольний рух молдован під впливом Російської буржуазно-демократичної революції лютого 1917 р. 10 квітня 1917 р. в Кишиневі відбувається з'їзд вчителів Молдови, 19 – 20 квітня З'їзд священників Молдови на якому сформульовано вимогу «автономії Молдавської церкви та відродження Митрополії Молдови [18]. В серпні Синод Російської православної церкви підвищує Кишиневську і Хотинську архієпископію до ранга митрополії. В травні відбувається З'їзд Рад Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеської області. Очолює цей орган Емануїл Кателлі. Який також очолював молдовський національний комітет у Києві і Одесі. З 19 по 20 травня 1917 р. відбувається Конференція представників Рад робітничих і солдатських депутатів Кишинева, Бендер, Бельц на якій обрано губернський Виконавчий комітет рад Бесарабії. З 21 по

23 травня відбувається I Бесарабський губернський селянський з'їзд на якому висуваються вимоги ліквідації поміщицької земельної власності та ін. [7].

20 жовтня 1917 р. відкрився з'їзд представників молдавських солдат та офіцерів Румунського фронту (600 делегатів) в резолюції 21 жовтня 1917 р. якого зазначалось, що оголошується єдиною придатною формою влади Бесарабії визнати національно-територіальну і політичну автономію та створити Верховну Раду Бесарабії [4]. Складні політичні та соціальні процеси продемонстрували, що до листопада 1917 р. в Молдові жодна з політичних груп, які претендували на владу, не користувались суттєвою підтримкою місцевого населення. На кінець листопада в Кишиневі було створено відокремлену самостійну більшовицьку організацію, яка складалась в основному із солдат і мала вплив саме на солдатські підрозділи, які завдяки зброї і могли реально здійснювати зміни в політичній і економічній ситуації в краї. 4 грудня 1917 р. в Кишиневі на конференції очільником було обрано Я. Мелешин, перебрано склад Комітету, змінили коменданта Кишинівського гарнізону [7]. Тобто реальна влада почала переходити саме до цього новоутворення.

2 грудня 1917 р. члени Сфатул Церій проголошують Молдовську Демократичну республіку в Федерації російських держав. Республіка Молдова опинилась затиснутою між двох країн: Румунією та Україною і гостро потребувала зовнішньої допомоги для виходу із скрутного положення невизначеності. Нажаль ні Сфатул Церій, який був тимчасовим органом і не мав повноважень для остаточного визначення подальшої долі держави, ні пробільшовицькі організації, які склались не з етнічних молдован, не цікавились у місцевого населення яке ж саме майбутнє вони вбачають для себе [18].

7 грудня 1917 р. румунські регулярні частини увійшли в молдавську Демократичну республіку в місто Кагула. В січні 1918р. були окуповані міста Леово, кагул, Болград, Унгени, села Манта, Вадул луй Исак та інші. 13 січня 1918 р. спостерігаючи окупацію румунськими військами території

Молдавської Демократичної республіки радянський уряд розірвав дипломатичні стосунки з Румунією [6].

24 січня 1918 р. Сфатул Церій проголошує Молдавську Незалежну Республіку. Внаслідок складних переговорів 5 березня 1918 р. румунською стороною (А. Авереску, міністр іноземних справ), а 9 березня 1918 р. представниками радянських органів влади (Х. Раковський, М. Брашеван, В. Юдовський, М. Муравйов) було підписано радянсько-румунську угоду з приводу Бесарабії. Фактично жодна з сторін не вважала, що потрібно залучити до переговорного процесу представників Молдавської Республіки, вони вважали за потрібне лише між собою домовитись про ці території [18].

По закінченню громадянської війни почали пропагувати ідею створення молдавського територіально-адміністративного утворення виходячи з політичних міркувань.

В умовах побудови радянського суспільства ставлення до окремих етносів визначалось концепцією інтернаціонального виховання та створення умов для збереження певних елементів національної ідентичності всіх членів соціалістичного табору країн. Слід зазначити, що державотворчі процеси набули реального втілення лише в ХХ ст., а саме в 20-ті роки. Ідея створення відокремленої адміністративно-територіальної одиниці активно поширювалась групою «бесарабців» на чолі з Г. Котовським та групою румунських політичних емігрантів (Йосип Дік) [7]. Внаслідок звернень до керівних органів СРСР було прийнято рішення про утворення Молдавської РСР, 25 вересня 1924 р. на засіданні ЦК РКП(б). В постанові зокрема зазначалось, що р. Прут відтепер повинна була вважатись державним кордоном СРСР. На підставі прийнятого 12 жовтня 1924 р. на III сесії Центрального виконавчого комітету УРСР закону закріплювалось положення про те, що «створювалась в складі Української РСР Молдавська Автономна Радянська соціалістична республіка». До новоутвореної республіки входило 11 районів Лівобережжя Дністра з населенням 545,5 тис чол. з територією 8,1 тис км². Спочатку столицею було місто Балта, але згодом (1929 р.) місто

Тирасполь [5]. Відразу почався процес уніфікації органів державної та політичної влади на приєднаних територіях, зокрема створювались партійні осередки та система радянських державних виконавчих органів. В квітні 1925 р. приймається Конституція МАРСР, обирається Центральний виконавчий комітет МАРСРю. На першій сесії ЦВК МАРСР обрано Президію на чолі з Г. Старим, а головою уряду А. Строев [7].

Розпочався процес створення типово радянської системи державної вертикалі влади і системи партійних органів. Було взято курс на індустріалізацію приєднаних територій і починається процес вкладення загальносоюзних коштів в розбудову промисловості: Тираспольський механічний завод, Тираспольський винно-кон'ячний завод та ін.

В повоєнні роки було продовжено політику колективізації та створення на соціалістичних економічних засадах сільськогосподарських підприємств. В липні 1949р. було проведено акцію з примусового переселення з території Молдавської РСР 40850 чоловік в Південно-Казахську, Джамбульську і Актюбінську області Казахської РСР, а також Алтайський край, Курганську, Тюменську та Томську області РСФСР [24]. Арешти проводились за існуючою традицією вночі і в вантажних вагонах транспортували на нові місця проживання. Декларувалось, що це родини куркулів, колаборантів. Трагедія зберіглась в пам'яті молдаван назавжди.

З приходом до політичного керівництва М.С. Горбачова починаються загальносоюзні процеси намагання здійснити «перезавантаження» радянської політико-економічної системи. Населення республіки в цей час переживає значний моральний підйом та зростання політичної активності. В таких умовах політичного єднання відбувається економічна криза: значно зростають ціни, поширюється дефіцит товарів першої потреби, зниження якості виготовленої в межах СРСР товарної продукції і як наслідок держава починає втрачати довіру людей. До всього економічного негаразду додається також і невдоволення з приводу існуючих мовних обмежень щодо використання молдавської мови на теренах республіки.

В січні 1989 р. створюється Інтернаціональний рух Молдови «Унітате-Єдність», до складу якого входили представники російськомовної інтелігенції, які пропагували ідею оголошення російської мови другою державною після молдавської. Створюється також національно-культурний рух гагаузів «Гагауз халки» (гагаузький народ), а також аналогічний рух болгар «Відродження». Враховуючи поліетнічний склад населення були утворені також представниками відповідних національних меншин національно-культурні товариства росіян, українців, поляків, білорусів, євреїв, ромів, азербайджанців, армян та інших.

31 серпня 1989 року приймається закон, яким проголошувалась молдавська мова державною. На чолі цього руху були творчі організації, які хотіли і могли донести до кожного ідеї національного відродження та здобуття реальної державної незалежності [7]. В 1988 році ці організації створили, за аналогією решти республік, «Демократичний рух на підтримку перебудови», в якому приймали участь представники всіх мешкавших в Молдові етносів. В травні 1989 р. виникає «народний фронт» із представників різних громадських організацій та починає проводити масові акції, які спочатку навіть підтримувались місцевими органами держави та партії. Найбільшою була акція 10 листопада 1989 р. в м. Кишинів.

Населення республіки почало розпорозуватись за національною ознакою: російськомовні, гагаузи, молдавани та ін. 2 листопада 1990 р. поліція відкриває вогонь з вогнепальної зброї – гине 3 чоловіка, поранено 16. Так було розпочато міжнаціональний розкол.

27 квітня 1990 р. Верховна Рада МРСР приймає державний прапор-триколон, 3 вересня 1990р. Верховна Рада створює інститут президентства та обирає президентом Мирчу Снегура, 23 червня 1990 р. парламент проголошує суверенітет Республіки Молдова. Внаслідок проведених навесні 1990 р. парламентських виборів керівником уряду обирається голова Народного фронту Молдови Мірча Друк [20]. Нажаль його непрофесійна діяльність, що визнають сучасні історики та політологи, вчинив багато

помилки в своїй роботі, що спричинило загострення соціально-політичної ситуації в країні. Як відомо, з 19 по 22 серпня 1991 р. в Москві відбувається державний заколот і 27 серпня 1991 р. Парламент проголошує незалежність Республіки Молдова. 130 країн світу визнає легітимним цей акт. Нажаль 19 червня 1992 р. розпочинається братовбивчий конфлікт в Бендерах, Придністровський конфлікт. Відбувається самопроголошення Гагаузької Республіки, а 2 вересня Придністровської Молдавської Республіки (ПМР). Певні політичні кола розпочали активні вуличні маніфестації, почали лунати гучні заклики активних силових дій проти національних меншин, що сколихнуло все суспільство. Прем'єр міністр М. Друк розпочинає проводити кадрові чистки, що також підсилило політичну напругу в державі. Загроза швидкого примусового об'єднання Республіки Молдова з Румунією, низка провокацій – все це спричинило збройні зіткнення. З 2014 р. Республіка Молдова стала асоційованим членом Євросоюзу і всі стали свідками третьої «трудової» міграційної хвилі. Підбиваючи підсумки слід зазначити, що перша і друга хвилі міграції етнічних молдован на територію Північного Причорномор'я була обумовлена бажанням населення знайти кращу економічну долю для себе та своїх дітей. Тобто не передбачалось повернення на територію історичної батьківщини. Відбувався процес інтеграції в місцеве культурне середовище, але зберігались традиції та релігійні вірування. Остання третя масова хвиля міграції змінює певним чином свою орієнтацію на кордони країн євросони. Сьогодні ми спостерігаємо також, що мігрують в більшості випадків представники молоді, кваліфіковані спеціалісти. В країні спостерігається розгортання демографічної кризи «старіння» нації та втрати елементів промисловості країни і суцільна аграрна спрямованість господарської діяльності. Досліджуючи історичний досвід сусідньої країни ми можемо зазначити, що певні аналогії можна простежити і в нашій історії, особливо щодо трудової міграції з часу здобуття Україною незалежності. В умовах запровадження карантину наша держава набула можливості побачити реальні масштаби виїзду молодого покоління «на заробітки» і все це свідчить

про значні системні проблеми нашої державності. Республіка Молдова намагається створити певні програми реформ економіки та соціальної сфери щоб етнічним молдаванам жилося не гірше ніж в сусідніх країнах і не виникало потреби залишати історичну територію в пошуках кращої долі. Третя хвиля демонструє також те, що етнічні молдавани ідуть на території країн які не сповідують традиційної християнської віри, тобто головним чинником стає виключно фінансовий важіль. Молдовани не інтегруються в культурне та мовне середовище нових країн, адже вони усвідомлюють тимчасовість свого перебування і відсутність законодавчих можливостей набути нового громадянства і потрапити під захист існуючої системи соціального захисту.

Дослідження даної теми доцільно розробляти і в подальшому, щоб історичний досвід розгортання історичного процесу етнічних молдаван став для українців та інших представників радянського минулого орієнтиром та запобіжником повторювання помилок на шляху витворення власної державності і збереження національної ідентичності.

Список використаних джерел та літератури

1. Акинина Р.Р. Взаимовлияние культур национальных меньшинств на Юге Украины. *Культурний і побутовий взаємовплив українців та національних меншин Південної України.*-Миколаїв. 2007. С.4-9.

2. Болдусева О.В. Деякі аспекти взаємодії національних культур на Миколаївщині: відродження забутих мистецтв. *Культурний і побутовий взаємовплив українців та національних меншин Південної України.*-Миколаїв. 2007. С.27-30.

3. Варшавська М. Повсякденна історія в дискурсі міжетнічних взаємин на Миколаївщині наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. *Журн. Історія України.* №47 (687). 2010. С.10-23.

4. Гаврилов І.В. Культурний і побутовий взаємовплив українців та національних меншин Південної України: до історіографії питання. *Культурний і побутовий взаємовплив українців та національних меншин Південної України.* Миколаїв. 2007. С.38-43.

5. Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку. *Наукові доповіді.* Херсон. 1997. 82 с.

23. Царельник О.О. Кухня національних меншин Миколаївщини. *Культурний і побутовий взаємовплив українців та національних меншин Південної України*. Миколаїв. 2007 р. С.170-181.

24. Шпак Д.О. Опозиційний рух на Півдні України у другій половині 1950 – середині 1980-х років ХХ ст. Миколаїв. 2016. 172 с.

References:

1. Akynyna R.R. (2007). Vzaymovlyyanye kultur nacyonalnix menshynstv na Yuhe Ukrayn[Mutual influence of cultures of national minorities in the south of Ukraine].-Mykolayiv: Gydin [in Russian].

2. Boldusyeva O.V. (2007). Deyaki aspekty vzayemodiyi nacionalnykh kultur na Mykolayivshhyni: vidrozhennya zabutykh mystectv[Some aspects of interaction of national cultures in the Mykolayiv region: the revival of forgotten arts].-Mykolayiv:MNY [in Ukrainian].

3. Varshavs"ka M. (2010). Povsyakdenna istoriya v dyskursi mizhetnichnykh vzayemyn na Mykolayivshhyni naprykinci XVIII – u pershij polovyni XIX st. [Everyday history in the discourse of interethnic relations in the Mykolaiv region at the end of the 18th - in the first half of the 19th century.] *Journal. History of Ukraine* [in Ukrainian].

4. Havrylov I.V. (2007). Kulturnyj i pobutovyj vzayemovplyv ukrayinciv ta nacional"nykh menshyn Pivdennoyi Ukrayiny: do istoriografiji pytannya[Cultural and everyday interaction of Ukrainians and national minorities in southern Ukraine: a historiography question].-Mykolayiv:MNY [in Ukrainian].

5. Zaselennya Pivdnya Ukrayiny: problemy nacional"noho ta kul"turnoho rozvytku(1997).[Population of southern Ukraine: problems of national and cultural development].- Scientific reports.-Kherson [in Ukrainian].

6. Zerkal M.M. (2019) Moldavany Mykolayivshhyny v yedynij rodyni ukrayinciv: pohlyad kriz roky[Moldovans of Mykolayiv region in a single family of Ukrainians: a look through the years].-Mykolayiv:Ilion [in Ukrainian].

7. Zustrich z predstavnykamy nacionalnykh menshyn oblasti (2000).- gas. Native Pribuzhya [in Ukrainian].

8. Ystoryya Moldavskoj SSR (1965).[History of the Moldavian SSR].- Kishinev [in Russian].

9. Ivashko O. (2013). Vid sercya do sercya [From heart to heart] Gas. Government Courier No. 178[in Ukrainian].

10. Kabuzan V.M.(1974). Narodonaselenye Bessarabskoj oblasti y Levoberezhnix rajonov Prydnestroviya [The population of the Bessarabian region and the left-bank districts of Transnistria]. - Kishinev [in Russian].

11. Kovaliova O.F. (2007). Zhanrove riznobarviya folkloru bahatonacionalnoyi Mykolayivshhyny [The genre of multicolor folklore of the multinational Mykolaiv region].-Mykolayiv:MNY [in Ukrainian].

12. Kabernykov Ye. (1991). Pisnya kryl dodaye [The wings song adds]. Gas. The southern truth.-Mykolayiv[in Ukrainian].

13. Kajmarazova L. (2000). Etnichni osoblyvosti Mykolayivshhyny ta rol Rady nacional"nyx tovarystv u zberezhenni ta rozvytku kultury narodiv Pivdenya Ukrainy [Ethnic peculiarities of Mykolayiv region and role of the Council of National Societies in preserving and developing the culture of the peoples of the South of Ukraine]. *III Mykolayivs"ka krayeznavcha konferenciya «Istoriya. Etnohrafiya. Kul"tura. Novi doslidzhennya/»*.-Mykolayiv:MNY [in Ukrainian].
14. Kovalova O.F. (2007) Zhanrove riznobarvya folkloru bahatonacionalnoyi Mykolayivshhyny [The genre of multicolor folklore of the multinational Mykolaiv region].-Mykolayiv:Gudim [in Ukrainian].
15. Mironova I.S., Xayeckyj O.P. (2007) Nacionalni menshyny Mykolayivshhyny [National minorities of Mykolaiv region]/ *Materialy oblasnoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi «Mykolayivshhyna: shlyaxamy tsysacholit"» prysvyachenij 70-richchyu utvorennya Mykolayivs"koyi oblasti/»*.-Mykolayiv:Gudim [in Ukrainian].
16. Pronyn V.(2007) Mi – bratsya, mi – druzya y prava u nas ravnie [We are brothers, we are friends and we have equal rights]/ Haz. Yuzhnaya Pravda/.-Mykolayiv[in Russian].
17. Rafalskyj O. (2000) Nacionalni menshyny Ukrainy u XX st.: istoriohr. narys [National minorities of Ukraine in the twentieth century: historiogr. sketch].-Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN [in Ukrainian].
18. Rassadyn R. (2007) V novoj, dobroj semie [In a new, kind family]/ Haz. Yuzhnaya Pravda/.-Mykolayiv [in Russian].
19. Staty Vasyle. (2003) Ystoryya Moldovi [History of Moldova].- Kishinev [in Russian].
20. Smyrnova N. (2006) «Druzhba» na vsekh yazykax ["Friendship" in all languages]/ Haz. Yuzhnaya Pravda/.-Mykolayiv[in Russian].
21. Skalkovskij A. (1850) Opit statystycheskoho opysannya Novorossiyskoho kraja [The experience of the statistical description of the Novorossiysk Territory].-Odessa[in Russian].
22. Tonkovyd V. (2002) Na odnom yazyke mi vsehda hovorym – eto dobrososedstva yazyk [We always speak the same language - this is a good-neighborly language]/ Haz. Vechernyj Nykolaev/.-Mykolayiv[in Russian].
23. Carelnyk O.O. (2007) Kuxnya nacionalnyx menshyn Mykolayivshhyny [Kitchen of national minorities of Mykolaiv region]/ Kulturnyj i pobutovyj vzayemovplyv ukrayinciv ta nacionalnyx menshyn Pivdennoyi Ukrainy/.-Mykolayiv [in Ukrainian].
24. Shpak D.O. Opozycijnyj rux na Pivdni Ukrainy u druhij polovyni 1950-seredyni 1980-x rokiv XX st [Opposition Movement in the South of Ukraine in the Second Half of 1950- mid 1980s of the XX Century].-Mykolayiv[in Ukrainian].

Рецензент:

**Кучер В.І., д.і.н., професор
Уткін О. І., д.і.н., професор**

Надійшла до редакції 09.08.2020 р.